

KKM, Külföldi Kulturális Intézetek Államtitkársága
1016 Budapest, Somlói út 51

OSZK Főigazgatója
1827 Budapest, Budavári Palota F ép.

Magyar Nemzeti Levéltár Főigazgatója
1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2/4

Balogh F. András részletes beszámolója
a Klebelsberg Kunó ösztöndíj segítségével végzett kutatási tevékenységről
2018. július 1 – 2018. szept. 5.

A KKM/22300/2018 illetve 21081518 számon iktatott ösztöndíjszerződés 2.1. pontja értelmében ezennel benyújtom a részletes szakmai beszámolót. Mivel 2018. szeptember 5-én érkeztem vissza Bukarestből, ezért kihasználva a 3 hónapnyi időt most december elején nyújtom be a jelentést.

A pályázat lezárásával a következő konkrét eredményeket értem el:

- kb. 55.000 lap gyors áttekintése, megközelítőleg 25.000 fontos lap fénymásolásának a megrendelése
- táblázat (egyszerű) elkészítése az időintervallumokkal és a témákkal a további kutatás elősegítésére (a jelzetből ugyanis nem derül ki, hogy kiktől és mikor van szó
- tudományos előadás Komáromban a Selye János Egyetemen
- további projekt előkészítése egy majdani könyvről, amelynek fejezeteit, illetve résztanulmányait ezen beszámoló főbb pontjai alkotják
- konzultáltam több kollégával, így pld. Benkő Samuval – az ösztöndíjszerződés értelmében ide írom az elérhetőségüket – Benkő Samu, Alea Baisoara 11 ap. 22, RO-400445 Cluj-Napoca, Tel: 0040 264/553-976 (idős mester, emailje nincsen), Benő Attila egyetemi tanár, Tel: 0040 744/426-046, Email: attilabe@yahoo.com, abeno@lett.ubbcluj.ro; Dr. Magyarai Nándor László, nandormagyarai@yahoo.com, Tel: 0040756/645-676, Dr. Sorbán Angella, Sapientia Egyetem, Kutatásszervezési Osztály vezetője, 0040745/425-296, sorbanangella@sapientia.ro

Kifejtés

A KKM-hez benyújtott pályázattal arra vállalkoztam, hogy a Bukarestben székelő Titkosszolgálati Archívumban (CNSAS) átnézem a Balogh Edgárról vezetett megfigyelési dossziékat. Ezért már jó időben előre akkreditációs kérelmet nyújtottam be az Archívumba, amit Bukarestben jóváhagytak, így késlekedés nélkül, már az ösztöndíjas periódus első napján hozzáláthattam az anyag áttekintéséhez. Pályázatom abban tér el a szokványos kutatási tervektől, amely jól meghatározott, de általános célt követnek, hogy én az általános

irodalomtörténeti célkitűzés mellett egy nagyon személyes vonal mentén kutatok, ugyanis Balogh Edgár, a kutatott személy a nagyapám. Mivel egy házban laktunk a 70-es és a 80-as években, ezért sok olyan részletre emlékszem illetve családi forrásokból tudok, amit egy történész, avagy irodalomtörténész nem tudhat. Pályázati munkám előfeltétele az irodalomtörténeti képzettségemben adott, ezen a tudományterületen doktoráltam és habilitáltam az ELTÉ-n, ám történészi képzettség hiányában egyes *történeti* faktumokat nem tudok megfelelő pontossággal beazonosítani. A vizsgált anyag, a lehallgatások jegyzőkönyvei azonban az élet komplexitását tükrözik, az áttekintett dokumentumok egyaránt bírnak irodalmi és történeti vonatkozásokkal és jelentőséggel. Tehát egyszerre előnyökkel és hátrányokkal vágtam bele ebbe a munkába.

A korpusz

Az „I 259 212”-es jelzetet viseli a Balogh Edgárról vezetett dossziésor, amelyet csak és kizárólagosan Bukarestben a CNSAS archívumban személyesen lehet kikérni. Ezzel az eljárással a nem bukaresti illetőségű személyek számára a hozzáférés nehézkessé válik. A dokumentumok megtekintését minden esetben előzőleg egy bizottság engedélyezi, ezért az ügymenet lassú. A betekintési kérelem jóváhagyása után a dokumentumok Bukarest egyik elővárosában, Popesti-Leordeni helység valamelyik katonai raktárában tekinthetők meg. Az ott hevenyészett módon berendezett „olvasóterem” barátságtalan, de van benne klímaberendezés, ami a budapesti nyári melegeket meghaladó havasalföldi hőségben ugyancsak hasznos. A falra – szkurill módon – „dekorációs?” céllal fel van szegezve egy csíkos rabruha, így hát az archívum munkatársai segítik az olvasókat abban, hogy beleéljék magukat a hajdan meghurcoltak életébe.

Ezen „I 259 212”-es jelzet 70 vaskos dossziét rejt: Az egyes iratcsomókon a kötet száma fel van tüntetve, az oldalak nagy pontossággal be vannak számozva, tehát minden adat visszakereshető. A kötetek lapszáma 300 és 800 oldal között változik, így átlagosan ötszáz oldalról beszélhetünk. Ezt az iratmennyiséget tovább növeli a korabeli gyakorlat, miszerint – takarékosági okokból? – a lapok hátoldalára is írtak, tehát a dossziénként számított 500 oldalas átlag 90 százalékban megduplázható, tehát dossziénként 800-900 írott oldalról beszélhetünk. A lényegretörő áttekintés érdekében, valamint a saját magam és a kutató kollegák tájékoztatása készítettem egy excel-táblázatot (mellékelve), amely az egyes dossziék volumenét, az egyes dossziék anyagának keletkezési időintervallumát, valamint a témákat, a tartalmakat és a személyeket tartalmazza. A teljes volument a kutatás jelenlegi állása alapján kb. 32.000 lapra becsülöm. Ehhez hozzáadódik még a lapok hátoldalára írott

szövegmenyiség, tehát hozzávetőleg **55.000 oldal** volt a megtekintendő anyag. Ennek a hatalmas információmenyiségnek a behatárolásához meg kell említeni azt a tény, hogy a dossziék 70 százaléka kézírással írt lapokból áll, amelyek kevesebb szót és mondatot tartalmaznak a géppel írt oldalakhoz képest, ám értelmezésük nehezebb a rengeteg csúnya és olvashatatlan kézírás miatt, ugyanis a telefonbeszélgetéseket lehallgató „munkatársak” hevenyészett, gyors, ám nagy betűket vetettek papírra. A hátoldalakat, a verzókat viszont nem számoltam bele a táblázatomba, mivel a nemzetközi és a Magyarországon is érvényes archívumi szabályok alapján csak a lapszámot használjuk, ami a hátoldalon van, azt „v”-vel (verzó) jelöljük.

Balogh Edgárról létezik még egy másik dosszié is, ez az 1949-1954 között húzódó per anyagát tartalmazza, ennek jelzete „**P 217**”, ez 12 dossziényi anyag. A P kezdetű jelzet a „penal” szónak a rövidítése, azaz büntetőügy. Ennek a mennyiségét is beleszámoltam a megadott 32.000 lapba.

A dossziék tartalmát a követési munka alatt többször átcsoportosították, így ma tematikailag rendezett és némi, nem tökéletes kronológiát felmutató csoportosítást kapunk kézhez. Ez az **55.000 oldalnyi anyag** szinte feldolgozhatatlan mennyiséget jelent, ugyanis naponta 6 órát tart nyitva az olvasóterem, ennyi idő alatt kb. 50-100 oldalt lehet alaposan elolvasni, tehát a két hónapos kinttartózkodás alatt csak átnézni tudtam a 70 dossziét, alapos elolvasás még hátra van. Az áttekintés alatt a legfontosabbnak ítélt részek fénymásolatát megrendeltem, hogy idehaza tovább dolgozhassam az anyagon.

A korpusz értelmezhetősége

A hatalmas anyag, valamint a büntetőeljárás kétezer oldalnyi szövege akkora mennyiséget képvisel, hogy az egy véges idejű kutató számára **feldolgozhatatlan** adathalmazként jelenik meg. A minden részletet feltáró, az összefüggésekre rávilágító értelmező munka körülbelül azt jelentené, hogy 70+70 vaskos kötetet kellene kiadni, amely nem csak a szövegeket tartalmazza, hanem a helyzeteket is értelmezi. A lehallgatott beszélgetések ugyanis mindig egy valamilyen kontextusban keletkeztek, rengeteg aktuális vonatkozásuk van, tehát a korabeli sajtóból tájékozódni kellene a napi kül- és belpolitikai események felől, utána kellene nézni a szereplőknek, a megjelenő könyveknek és folyóiratoknak, a beszélgetőtársaknak, akik közül sokan ismert értelmiségiek, ám sok olyan ember is feltűnik a lehallgatott

beszélgetésekben, akiknek nem volt történelmi-irodalmi hatásuk. (*Egy példa:*¹ nagyon nehéz lenne megállapítani ma, hogy ki volt az a Zsóka néni, aki a hetvenes években rengetegszer feltűnik a beszélgetésekben és sok fontosnak tűnő dolgot mond. Családi forrásból tudom, hogy Zsóka néni Rebekának, Balogh Edgár nejének a barátnője és beszélgetőtársa volt. Zsóka néni könyvelőként dolgozott egy gyárban, a mai fogalmak szerint előkönyvelést végzett, társadalmi hatása nem volt).

Ezt a feldolgozhatatlannak tűnő mennyiséget azonban mégis valahogy meg kell fogni, a kutatónak az anyagról véleményt kell mondani, tehát a tudományos modellálás módszeréhez folyamodok és meghatározok olyan fő kulcsszavakat, amelyekkel ez a végeérhetetlen dokumentummennyiség leírható, valamint meghatározok olyan kikristályosodási pontokat, amelyek a legjobban tükröznek egy-egy irodalmi, avagy társadalmi jelenséget. Ennek első lépéseként elkészítettem azt a már említett táblázatot, amely a dokumentumok időintervallumait, a lehallgatottak körét, a témákat és a tartalmakat adja meg. Ezzel a táblázattal az ösztöndíjas tevékenységnek van konkrét haszna és megfogható hozadéka, ugyanis ennek alapján más kutatók hamarabb rátalálnak az általuk kutatott személyekre, avagy jelenségekre, tehát nem kell mind a 70 dossziét plusz a 12 bűnügyi iratot kikérni, a harminc-valahány ezer lapot átböngészni, hanem elegendő lesz konkrétan a bizonyos időintervallumra és személyekre vonatkozó kötetbe belenézni. A **táblázat** közzétételének módozatát még keresem (internet, tanulmány melléklete, könyv?). Ez a táblázat a kutatás **konkrét eredménye**, amely már most az első pillanatban feltár egy fontos, eddig nem ismert részletet, nevezetesen a 60-as és a 70-es évek elején a *Korunk* folyóirat szerkesztőségének a lehallgatása ebben a Balogh Edgár-féle dossziében került elhelyezésre. Tehát aki a *Korunk* szerkesztőségének életét kívánja majd tanulmányozni, annak elég megnéznie a táblázatot és csak a vonatkozó köteteket kell kikérnie. Ez a fontos információ eddig nem volt ismert, a 2016-ban megjelent, a *Korunk* és a titkosszolgálat kapcsolatát elemző kötet erről nem tesz említést.² Ugyanez vonatkozik egyes személyekre is, pld. Gáll Ernőre, Kántor Lajosra, Kányádi Sándorra, akik akkor gyakran megfordultak a *Korunk* szerkesztőségében, illetve Balogh Edgár lakásán.

1 A következőkben egy-egy gondolat kifejtésekor és bizonyításakor csak egy-egy példát hozok fel. Az anyagbőség miatt többet példát is fel lehetne hozni, ám a lényegretörő megfogalmazás miatt megmaradok ennél a minimalisztikus stílusnál.

² Lásd Kántor Lajos (szerk.): *Titkosan – nyíltan. Korunk-történetek a titkosszolgálatok működéséről. Emlékezések, tanulmányok, dokumentumok.* Kolozsvár: Korunk–Kom-Press Kiadó 2014.

Az értelmezés határai

A hatalmas adatmennyiség sok buktatót rejt magában. Nyilvánvaló, hogy az anyag feldolgozása csak egy pontosan megfogalmazott rendezőelv mentén lehet, ugyanis ennek az adatmennyiségnek egy az egyben történő kiadása gyakorlatilag a másik ember életének az újraélését jelentené, ami időben kivitelezhetetlen vállalkozás annak ellenére, hogy kétségtelenül nagy szellemi kalandot és kihívást képviselne két generációval később újra megélni a beszélgetéseket, rekonstruálni a félelmeket és kitalálni a múlt reményeit.

Bármennyire is igyekeznének párhuzamosan lefutni Balogh Edgár és beszélgetőtársai életét, vagy ha csak egy szegmensre kutatnánk rá, ez nem sikerülne tökéletesen, és az értelemezhetőség újabb határaihoz és buktatóihoz jutunk. A legfontosabb buktató az, hogy ez az immens anyag sem tartalmaz mindent, van olyan eset, hogy nagyon fontos dolgok hiányoznak. *Egy idevágó példa:* Balogh Edgár 1978.10.3-án eltörte a lábát, begipszelték (lásd 39. kötet, 155 lap, illetve pár oldal előtte és utána, mert a kronológia nem tökéletes és a lefűzés kényelmessége miatt fordított időrendben futnak a dokumentumok egy dosszién belül). Mivel a „célszemély”³ jónéhány hétig az ágyat nyomta, ezért barátai, tisztelői valamint a ráállított besúgók is nagy számban felkeresték. Ekkor meglátogatta őt Márton Áron is, Erdély legendás püspöke. Balogh E. ezt a látogatást szimbolikusnak és nagy jelentőségűnek értékelte, nekem többször is mesélt róla, mert a látogatás tényében azt látta, hogy Márton Áron – a valláshoz való viszonyukon túlmutatva, hiszen egy ateista és egy püspök álltak szemben – tiszteli az ő munkáját és a magyar nemzetiség ügyében kifejtett tevékenységüket közösnek értelmezi. Egyazon értékek megvalósításáért küzdenek, tehát becsülik egymást és ez a megbecsülés jutott kifejezésre a betegágyánál tett látogatással. A látogatásnak a családon kívül Benkő Samu is tanúja volt, erről nekem beszámolt abban az interjúban, amit az ösztöndíjas periódus alatt vele készítettem. A látogatást annak a ténynek a fényében értékelni, hogy Balogh Edgár az 1945–1947-es politikai csatározások idején kommunista szempontból cselekedett és a magyar történelmi egyházakat támadta a *Világosság* című lap hasábjain megjelent cikkeiben azzal érvelve, hogy egy új, kommunista társadalom megteremtésének előfeltétele az „egyházakkal folytatott elvtelen barátság” felszámolása. Ez az álláspont akkor kétségtelenül a román kommunista párttal és Szovjetunióval való tárgyalás része volt, ám az egyházaknak joggal fájt. Ennek a konfliktusnak a lezárásaként értelmezhető Márton Áron látogatása, mondhatjuk úgy is, hogy a püspök nem neheztelt többet a világi politikusra, hanem elismerte munkáját.

³ Némi iróniával használom a szót, átveszem a titkosszolgálat korabeli, dehonesztáló szóhasználatát lefordítva románról magyarra (obiectivul, rövidítve románul „ob.”).

Nos, ennek a szimbolikus értékű, fontos látogatásnak semmiféle nyoma nincsen a dokumentumokban, a lakáslehallgatási jegyzőkönyvek nem rögzítik azt, miközben a betegség okán keletkezett nagy vendégjárást körülbelül 100 lapon dokumentálja a már megnevezett 39. kötet. Könnyen lehet, hogy a Márton Áronnal folytatott beszélgetés a Márton-féle dossziéban van, amely a maga 90 kötetével a legterjedelmesebb dosszié a magyar vezetők és értelmiségiek dokumentáló gyűjteményben. Balogh E. dossziéja a második legterjedelmesebb, valószínűsíthető, hogy ezeket a célszemélyeket tartotta a korabeli titkosszolgálat a legfontosabb megfigyelendő „objektumoknak”. Akármilyen okból is hiányzik a jelzett dokumentum (aznap nem működött a lehallgatóberendezés, elkallódott az irat, átették a Márton dossziéba, megsemmisítették, nem adják ki valami megfontolásból stb.), ez mégiscsak azt bizonyítja, hogy az erdélyi társadalmi és szellemi folyamatok pontos és biztos leírását ezekre a dokumentumokra nem lehet alapozni.

Hasonló módon hiányzó dokumentum a Kós Károly anyag. A neves transzilvanista építész, irodalomszervező és politikus az 1970-es években a Rákóczi út 42 szám alatt lakott (ma General Eremia Grigorescunak hívják az utcát), három házzal odébb mint Balogh E (Rákóczi 48). Bár – családi emlékezet szerint – nem látogatták egymást, ám az utcán és rendezvényeken találkoztak. Akkoriban személygépkocsik nem lévén az emberek gyalog közlekedtek a kisvárosban, így összefuthattak. A titkosszolgálat utcai megfigyelést is végzett, ezekről a feltételezett találkozóról nincsen leirat, legalábbis eddig nem leltem rá.

A mellékelt Benczédi-kisplasztikának, amelyik Kós Károlyt és Balogh Edgárt ábrázolja, volt alapja,⁴ a két személy találkozott egymással és vitázhattak is, mert írásaikból tudjuk, hogy teljesen más módon látták a nemzetiségi kérdés megoldását. Ez a fontos momentum is hiányzik a végtelen mennyiségű dokumentumhalmazból.

Az értelmezhetőség határait *nem csak a hiányzó, hanem a fölöslegesen túlterjedő* dokumentumok is feszegetik. Ezt a megállapítást a 61. kötetben fellelhető szomorú példával lehet alátámasztani: 1966.4.9.-én Balogh Rebeka hosszas beszélgetést folytatott férjével.⁵ A beszélgetést mintegy 80 oldalon (!) hozza a titkosszolgálati fordítás, ennek fényében a mai olvasó azt gondolná, hogy fontos dologokról volt szó, ha már a nyolcvan oldalt lefordították. A családi viszonyok ismeretében valamint a szöveg elemzése után azt kell kijelentenem, hogy a hosszas beszélgetés tulajdonképp a beteg Balogh Rebeka összefüggéstelen monológja, politikai, társadalmi relevanciája nincsen. Balogh Rebeka – nagyanyám – nehéz időket élt át, a férje 1949-es letartóztatása után nem tudta, hogy valaha viszontlátja-e párját, miközben két

⁴ A két személy találkozott, tulajdonomban van a fehéregyházi Petőfi-emlékházat ábrázoló grafika, amit a tervező Kós „Balogh Edgár barátomnak” ajánl.

⁵ Lásd 61. kötet, 1-80. lap.

kisgyerekről kellett gondoskodnia. A hatóságok azzal kínozták, hogy váljon el férjétől, a többi politikus-feleség esetében (pld. Csögör Erzsébet)⁶ ezt el is érték, ezzel tovább zsarolva a börtönben lévőket. Nyakába szakadt ekkor még egy harmadik gyermek, Méliusz Péter,⁷ akinek anyját, Méliusz Annát és apját, Méliusz Józsefet egyszerre vetették börtönbe: róla egy ideig szintén Balogh Rebeka gondoskodott. A lakásukból is kitették a családot: ekkor csak „tanácsi” bérlakások voltak, az akkori néptanács felmondta a bérletet. Ezen nehézségek után a hatvanas évekre Balogh Rebeka idegei felmondták a szolgálatot, ez azt jelentette, hogy időnként, idős korára a nyolcvanas években már havonta egyszer „kiborult” és összefüggéstelen mondatokkal, 1-2 napig vitázott a férjével. Nagyanyám méltóságának megőrzése érdekében, a kegyelet és tisztelet jegyében részleteket nem kívánok leírni, csak érzékeltetni kívánom, hogy ezen családi háttérinformáció nélkül ez a titkosszolgálati dokumentum teljességgel félreértelmezhető. A lehallgatott, lejegyzett és lefordított beszélgetést ugyanis a gyanútlan olvasó, egy jövőbeni történész úgy olvashatja, hogy a Balogh család valamiféle puccsot tervez, felkelést szorgalmaz, mivel az elborult elmével elmondott mondatokban az áll, hogy kit kell „megölni”. A szöveg egy betegség kórképét adja, ám erről a tényről a 70 dossziében nem esik szó, tulajdonkepp csak egyetlen elejtett megjegyzése van a teljes dokumentumban, amikor is a jegyzetelő tiszt leírja, hogy Balogh Rebeka számárságokat mond.⁸

A két végletes példa, a Márton Áron szimbolikus látogatásáról hiányzó, valamint a kontextusában jelentéktelen Balogh-Rebeka-monológ szinte könyvnyi méretű visszaadása azt hivatott bizonyítani, hogy ezeket a dokumentumokat csak a legszigorúbb forráskritikai megközelítés után szabad értelmezni. Ami itt leírva találtatik, korántsem jelenti azt, hogy az úgy is történt. Ám teljességgel negligálni sem lehet e dokumentumokat, hanem értelmezni kell őket. Ám mindenképp etikai megfontolás tárgyává kell tenni az értelmezést, valamint azt, hogy milyen körben mit jelentünk ki ezekről a személyekről.

⁶ *Csögör Lajos börtönévei* (1949–1955). Összeállította Csögör István. Kolozsvár: Polis könyvkiadó 2010. 120. lap: A bebörtönözöttek feleségeit, itt Csögör Erzsébetéről van szó, nyomás alá helyzeték, hogy váljanak el a börtönben levő férjüktől. CS. Erzsébet elvált, majd a férj szabadulása után újra összeházasodtak.

⁷ ifj. Méliusz Péter az író id. Méliusz József és Klára fia. Szó esik róla az 52. kötet, 447 lap verso: Gáll Ernő és Méliusz József író reménykednek abban, hogy Péter, a fiú meggyógyul a pszichiátriai kezelés után. Sajnos később, egyetemista korában öngyilkos lett, a teljesen zilált körülmények között eltöltött gyermekkor miatt megbetegedett.

⁸ 20. kötet, 406. lap, „zice prostii obișnuite” (a megszokott számárságokat mondja). Külön iróniája és abszurd firtora a sorsnak, hogy a jegyzetelő titkosszolga, aki ebben az esetben összefoglalta a mondottakat, tehát nem fordított szó szerint, azt írja be a jelentésbe, hogy sajnálja szegény Balogh Edgárt, mert hallgatnia kell a felesége sületlenségeit. Persze én, a mai olvasó ezzel a megjegyzéssel nem vagyok boldog, mert néhai Balogh Rebeka hősiesen felnevelte a gyerekeit, kitartott férje mellett, kitűnő nagymama volt, mindig lehetett rá számítani és nagyon sokan tisztelték, szerették. A betegsége miatt a férje nem neheztelt rá.

Az **etikai megfontolás** szükségességét még egy, tulajdonképpen nem nagy horderejű, ám jellemző példával kívánom alátámasztani. Az 1968-as év során Balogh Edgár találkozott András Jánossal és dehonesztaló módon beszélt róla. András János érkezése előtt, amikor a feleség bejelenti András J. érkezését, akkor hangzanak el családi körben a lebecsülő szavak.⁹ Ezen szövegrészlet alapján azt lehetne gondolni, hogy BE rossz véleménnyel volt András Jánosról, valamiféle konfliktus feltételezhető. Gyakorlatilag azonban Balogh E. becsülte András fordítói munkásságát, közösen adtak ki könyvet,¹⁰ Andrásról pozitívan ír Balogh a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban*, ahol ő jegyzi az Andrásról szóló szócikket.¹¹ Az elítélő szavak onnan erednek, hogy András János megkértem BE-t, hasson oda a néptanácsra, hogy számára „kiutalják” a megálmodott kertre nyíló kis lakást. BE – megint személyes tapasztalat – nem szerette ezeket a kijáráásokat, ennek ellenére legtöbbször teljesítette őket. A lehallgatási jegyzőkönyveket tovább olvasva kiderül ez a fontos részlet, vagyis a konfliktus forrása. Általánosságban azt lehet kijelenteni, hogy a magánbeszélgetések érzelmeket, indulatokat hordoztak, amelyeket a beszélők a privát szféra szintjére szántak. A nyilvánosság azonban már más duktust és narratívát kívánt, ezért az olvasóközönségnek, vagy a nemzetiségi közösségnek szánt véleményekben/szövegekben már a megfontolt, a személyes indulatoktól mentes gondolatok jelentek meg. A titkosszolgálati dokumentumok alapján a nyilvánosság ezen különböző tereit összekeverni etikai vétség.

Az értelmezés nyelvi határai: a román nyelvi környezet

A dokumentumok 99 százaléka román nyelven jelenik meg, a kevés magyar nyelvű dokumentum a P 217-es jelzetű dosszié első három kötetében lelhető fel. Ennek az a nagyon egyszerű magyarázata, hogy minden lehallgatott szöveget a belügyi szervek számára lefordítottak. Az eredeti feljegyzéseket, amennyiben azok meg is lennének, nem adja ki a levéltár. De nézzük a nyelvi helyzetet: Balogh E. nem tudott jól románul, mert 35 éves korában került Romániába, azelőtt Pozsonyban élt, ahol fel sem vetődött az az opció, hogy esetleg román földre vetődhet. Ebben a korban már nagyon nehéz jó, az anyanyelvi szintet megközelítően elsajátítani egy nyelvet még akkor is, amennyiben a nyelvtanuló jól ismeri a nyelvcsalád más nyelveit. Balogh E. jó latinos volt, franciatanárnő édesanyjától megtanult franciául is, ám a románban annyira jutott, hogy mindent tökéletesen értett, miközben enyhe

⁹ Lásd 57. kötet, 3 lap verso.

¹⁰ Bălcescu, Nicolae: *Válogatott munkái*. Összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta Balogh Edgár. Ford. Kelemen Béla és András János. Bukarest: Állami és Irodalmi Művészeti Kiadó 1956.

¹¹ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. 1. kötet. Főszerkesztő Balogh Edgár. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 1981. András János szócikk. Elektronikus verzió: www.oszk.hu/mek

hibákkal beszélt. Román nyelven írásra nem vállalkozott (oldalas körmondatokban megfogalmazott gondolatait amúgy is nehéz lett volna átültetnie). Németül kitűnően beszélt (ez az apja nyelve volt, azonkívül a prágai német egyetemen tanult), csehül és szlovákul tudott. Tulajdonképp ez a generáció Erdélyben magyar nyelven élte le életét, amennyiben igényes román szöveget, politikai beadványokat, leveleket, pártjelentéseket kívántak készíteni, megkértek valakit a korrektúrára, avagy a fordításra. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló, hogy Balogh E. és az erdélyi értelmiségiek magyarul folytatták a beszélgetéseiket. A lehallgatás ezen tények alapján a következőképpen működött: A beszélgetéseket magnóra vették és 1-2 nappal később magyarul jól tudó román nemzetiségű fordítók leírták a szöveget. A leírás kézzel történt, a fontosnak ítélt beszélgetéseket viszont le is gépelték, hogy a felettesek könnyebben és gyorsabban olvashassák. A magnószalagokat nem adják ki, különben is feltételezhető, hogy azokat nem őrizték meg, illetve 30-40 év alatt a tekercsek önmaguktól is tönkre mennek, a mágnesességük megszűnik. Így a fordított szövegre kell hagyatkoznunk. Könnyen elképzelhető, hogy nem művelt műfordítókat alkalmazott a titkosszolgálat, hanem bizalmi embereket. A fordítóknak magyar iskolázottságuk nem volt, például a románra nem fordítható személyneveket, helységneveket rengeteg hibával írták le, viszont román nyelvi hibát nem fedeztem fel a szövegekben. Tehát azt az abszurd problémát kell megoldanunk, hogy a magyarul, esetenként németül elhangzott szöveget román hevenyészett fordításban olvassuk azzal a szándékkal, hogy rekonstruáljuk, mit is mondott pontosan a magyarul beszélő személy. Az oda-vissza fordítás természetesen akadályt jelent a megértésben, ezt különösebben nem kell kiemelni. Csak egyetlen, nagyon súlyos terhű probléma felvetésével jelzem ezt: A Balogh Edgárról vezetett dosszié címe „nacionalista szervezkedés”. Szinte az összes dossziében van olyan átirat az egyik belügyi osztályról a másikra, hogy a „nacionalista szervezkedésért” figyelik a célszemélyt. Tehát a dossziéval dolgozó titkosszolgák, a fordítók is erre a kérdésre voltak ráhangolva és ettől a preszuppozíciótól vezérelve fordítottak. Balogh E. és beszélgetőtársai milliószor tematizálták a „nemzetiségi kérdést”, erről Balogh E. könyvet is írt,¹² valamint szócikk is született a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban*,¹³ amelyet később még a Wikipédia is átvett.¹⁴ Ezt a

¹² Balogh Edgár: *Hídverők Erdélyben 1944-46*. Budapest: Kossuth Kiadó 1985.

¹³ Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. 4. kötet. Főszerkesztő Dávid Gyula. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület 2002. Nemzetiségi kérdés szócikk.

¹⁴

https://hu.wikipedia.org/wiki/A_nemzetis%C3%A9gi_k%C3%A9rd%C3%A9s_irodalma_Rom%C3%A1ni%C3%A1ban

szófordulatot a titkosszolgák rendszeresen a „problema națională” kifejezéssel fordították,¹⁵ ami nem tükrözi a magyar kifejezés értelmét, mert románul a probléma az ’probléma’, ’gond’, ’baj’, ’konfliktus’ jelentéssel bír.¹⁶ Feltételezhetjük a megadott bibliográfiai adatok alapján, hogy magyarul a „nemzeti kérdés”, „nemzetiségi kérdés” hangozhatott el. Ezt problémának fordítani azért súlyos, mert a probléma szó szemantikai mezője románul a ’háborús konfliktus’ mellett van, a ’probléma’ után románul már a ’fegyveres összetűzés’ következik. Ahogy Balogh Edgárt és beszélgetőtársait, pld. Gáll Ernőt, Kányádi Sándort, Sütő Andrást, Benkő Samut, vagy akár a véreskezűnek mondott Nonn Györgyöt¹⁷ számtalan könyvükből és tetteikből ismerjük, kijelenthetjük, hogy a radikális megoldásokat a legszigorúbban elutasították, a tárgyalásnak és a békés egymás mellett élésnek voltak a hívei. Radó György, a magyar fordítástudomány egyik megalapítója a „logéma” átültetéséről értekezett, tehát nem szavakat, hanem a szó pontos jelentését kell a másik nyelven megadni, esetleg körülírással pontosítani. A dokumentumok nyelve alapján feltételezem és kijelentem, hogy a titkosszolgálat fordítói eltolták a beszélgetés tenorját egy lényegesen durvább, agresszívabb regiszterbe, ami által egy mai román történész, vagy a nem kellően felkészült magyar kutató túlértelmezheti a beszédhelyzeteket. Minden egyes konkrét szöveghely esetében javasolt részemről az elővigyázatosság.

A magyar-román fordításból, illetve nyelvi helyzetből számtalan tanulságok levonására alkalmas érdekességet lehet kiemelni, most csak egy – iróniára okot adó – locust adok meg. Az 1970-es esztendő során Balogh E. bevitte egyetemi tanítványait a Korunk szerkesztőségbe gyakorlatra. Ez nyilván az illetékesek tudomására jutott, így meg akarták tudni, hogy kik járnak a szerkesztőségbe. A beszélgetések fordításaiból megállapítható, hogy a lehallgatók ismerték a Korunk szerkesztőit, a gyakran publikáló szerzőket, illetve azok hangját, tehát meg akarták tudni, hogy kik az újabb, számukra ismeretlen emberek, ez esetben fiatalok: „Tov. Rugină / Informați-mă ce este cu omul [unul] / de studenți care merg la Conferințele / de la Korunk? / Cj [olvashatatlan szignó]”¹⁸ A piros ceruzával a lap tetejére írt mondat nyilvánvalóan parancsra utal, a hangneme is.¹⁹ A mondat, akárhogy is olvassuk,

¹⁵ Egy locus: I 259 212 jelzet, 34. kötet, 507v.

¹⁶ Lásd a dextronline.ro internetes szótár értelmezéseit, amely a legfontosabb 10 román szótár címszavait vágja egybe.

¹⁷ A Budapesten élő Nonn György gyakran látogatott Romániába a szüleihez, a barátaihoz és fiatalkorának színhelyeire. Az 50-es években Magyarországon államügyszékként a kommunizmus megszilárdításán ügyködött, ám az 1956-os forradalomkor és utána visszavonult az első vonalbeli politizálástól. Nem hivatásom megítélni bűneinek súlyát, minden esetre szerepel a Terror Háza Múzeumnak a tetteseket bemutató pannóján.

¹⁸ I 259 212 jelzet, 34. kötet, 509. lap.

¹⁹ A diktatúrák által használt módszerek az apróságokban is tovább élnek: a nemzetiszocialista Harmadik Birodalomba használt színek szerint a **miniszter zöld**, az **államtitkár v. főosztályvezető piros**, osztályvezető, vagy beosztott fekete színnel írt. A román titkosszolgálatnál kék tintát vagy golyóstollat, esetenként zöld

többrendbeli hibát tartalmaz, az alany egyes száma nem talál az állítmány többes számával, a tárgy a raggal. Románul helytelen továbbá a konferencia szó használata, mivel gyűlésekről volt szó, nem konferenciáról, nem meghívott vendégek előadásairól. Ezen keszekuszaság ellenére rekonstruálható a mondat értelme, amely a 'logémák' szerinti szabad fordításban magyarul így hangzik: „Rugină [Rozsda] elvtárs, mondja má meg mi van azzal a szarházi diákkal, aki jár a Korunk gyűléseire!” A konferencia szó a szövegben délromániai í-ző tájszólásban van írva (feleslegesen nagybetűvel): Conferințile. Vagyis egy délromániai, a magyarság helyzetét talán alig ismerő, műveletlennek tűnő, érettségi szint alatti helyesírási hibákat vétő tiszt vezeti a lehallgatást, a nyomozást és tartja kézben az ügyeket és döntött a sorsok befolyásolásáról. Ez ebben az esetben azt jelentette, hogy a „szarházi diákokot” valahova berendelték, megleckéztették. Az információ erről a tényről ugyanebben a dossziében olvasható, ugyanis Balogh E. és Gáll Ernő arról vitázott 1970.6.17-én, hogy a szerkesztőségbe járó diákokat valakik zaklatják.²⁰ A titkosszolgálat ezzel a módszerrel kívánta a *Korunk* utánpótlásának a színvonalát csökkenteni.

Az irodalom befolyásolásának dokumentumai

Az erdélyi magyar irodalom különböző összegzései, a Kántor-Lágnak nevezett első irodalomtörténet, valamint ugyanennek a szerzőpárosnak a *100 év kaland* c. portrészorozata előtanulmányok hiányában nem jelzi a külső befolyásolás tényét, az irodalmat az adott történelemi körülmények között öntörvényűen fejlődő entitásnak tartja. Ezt a szemléletet – nem csak az ösztöndíjas kutatásom, de az utóbbi években közzétett dokumentumok alapján is – fel kell adnunk és a jövőbeni irodalomtörténetekbe be kell venni azt a láthatatlan iszapbirkózást, amit az irodalom folytatott a meg nem nevezett, fel nem fedett ellenőreivel. A Balogh Edgárt követő dossziésor tanúsága szerint a titkosszolgálat aktívan beavatkozott az irodalom és a kultúra életébe, befolyásolni kívánta a szereplőket. Erre jellemző példa – egy a sok közül – a 43. kötet, amely hosszas intézkedési tervet tartalmaz Balogh Edgár elszigetelésére. A titkosszolgálati átirat megfogalmazza a célt, miszerint el kell érni azt, hogy az egyetemi hallgatók ne vegyenek részt Balogh E. terveiben – amelyekkel a neves szerkesztő és egyetemi tanár mindig tele volt, múzeumot alapított, szerkesztőségi gyakorlatot tartott, falujárásra biztatott stb. Ennek a célnak a megvalósítására ki van adva a parancs, hogy a célszemélyt körül kell venni besúgókkal, itt szerepel az Aczél, Kovács P, Szempeteri és

golyóstollat és ceruzát használt a beosztott munkatárs, míg a piros a parancsot adó közvetlen felettes privilégiuma volt.

²⁰ I 259 212 jelzet, 34. kötet, 191 lap.

Balázs Béla fedőnév, akik diszkreditálják a célszemélyt.²¹ Meg kell gátolni továbbá a tervezett irodalmi önképzőkör létrejöttét, amit Balogh E. szorgalmazott arra hivatkozva, hogy az írószövetség Gaal Gábor-köre nem elegendő a hallgatók fejlesztésére.

Nagyon súlyosan esik a latba az az intézkedési terv, amely a Holokausztot felhasználva próbál ártani a magyar irodalom ügyének. A 41. kötetben hosszas elemzés és intézkedési terv van arra vonatkozóan, hogy **feszültséget kell szítani a zsidó kommunisták és Balogh E. között, ehhez anonim hamis leveleket és félreinformálást kell alkalmazni.**²² Ez a terv azért különösen visszataszító, mert azok a zsidó származású írók, szerkesztők, tanárok, orvosok, akik a *Korunkkal* kapcsolatot tartottak, általában a haláltáborokat megjárt emberek voltak. Gáll Ernőt, a *Korunk* főszerkesztőjét például Buchenwaldba hurcolták el, ám fiatal kora és jó egészségi állapota megmentette a haláltól. Ám sokak, például Karácsony Benő író és ügyvéd ott pusztult el. Gáll minderről sokat írt a 80-as években az *Ettersbergi töprengések* esszé-sorozatában – Ettersberg a buchenwaldi tábor gyülekezési helye volt, az Appellplatz. Balogh E. az antiszemitizmus ellen harcolt már a 30-as évek derekától kezdve, amikor is egy Hitlerellenes könyvet jelentetett meg. Így ez a kampány – magánbeszélgetésből tudom – fájtn neki, mert azzal vádolták, ami ellen harcolt, miközben teljesen tisztán látta, hogy az emberiség, és a magyar politika által is elkövetett legszörnyűbb bűnről van szó. Az intézkedési tervet „jól” sikerült kivitelezni, különböző helyeken még ma is jelennek meg olyan emlékezők, amelyek az erdélyi antiszemitizmust említik és benne Balogh Edgárt, így például Tóth Imre professzor, aki a 70-es években Regensburgba távozott és ott a matematika európai rangú tanára lett.²³ Jellemző, hogy Gáll Ernő a titkos naplójában – pár éve adták ki halála után – több mint százszor említi azt a Balogh E.-t, akivel 30 évig egymás mellett dolgoztak a szerkesztőségben, látogatták egymást, vitáztak is rengeteget, de antiszemitának nem nevezi.

De hogy a jelentést ne a legsúlyosabb felfedezés leírásával zárjam, meg kell adnom itt azt is, hogy a dokumentumok alkalmasak adalékok szolgáltatására az alkotáslélektani folyamatok elemzéséhez. Kányádi Sándornak egyik híres verse a *Halottak napja Bécsben*, ahol a hazaszeretet érzelmét tárgyyszerűen fogalmazza meg. A vers a magyar irodalom gyöngyszemei közé tartozik, mert a maga lírai eszközeivel elmondja, hogy ott vagyunk otthon a világban, ahol a halottaink nyugszanak. Oda kötődünk, ott van a helyünk és ezzel a hon és a magyarság szeretetének állít emléket. Nos, Kányádi hosszasán készült a bécsi útra, a

²¹ 43. kötet, 86. lap.

²² 41. kötet, 6-123 lap, majd a 257-től újabb hosszú anyag.

²³ Várdy Péter: „Az életben van, amit az ember nem tesz... és tesz – Beszélgetések Tóth Imrével”. Budapest: Pont Kiadó 2004.

lehallgatott beszélgetések alapján körülbelül három hónapig lázban égett, hogy láthatja Bécset – mivel azelőtt még nem volt soha nyugati országban, de még Magyarországra is csak egyszer-kétszer látogathatott el. Egyik alkalommal Kányádi Sándor annyire belemelegedik a beszélgetésbe, hogy elfelejt hazamenni: a felesége telefonál a szomszédból, hogy a férjénél maradt a kulcs, nem tud bemenni a lakásba, jöjjön már haza Sándor.²⁴ Külön tanulmányban lehetne, sőt kellene megfogalmazni, hogy a bécsi utat miként készítette elő Kányádi, kiket akart ott meglátogatni, ezekről az emberekről kikérte barátai, mesterei véleményét, tájékozódott az ottani szellemi életről stb. Végül meg Bécsben megtalálta a hazáját, a magyarságot és Erdélyt.

Összefoglalás

A 2018 nyarán folytatott feltáró kutatás alapján a levéltári dokumentumokról több tézis sikerült megfogalmaznom. Ezek a következők: Az iratanyagból kiolvasható „tények” csak etikai mérlegelés után hozhatók nyilvánosságra, ezeket az adatokat kizárólagosan csak más, a szerzőktől származó autentikus szövegekkel egybevetve szabad közölni. A magánbeszélgetések feltárásakor védeni kell az érintettek emberi méltóságát, mindezt etikai kódex bevezetése lenne szükséges. Részemről bizonyítottnak látszik, hogy **minden és mindennek az ellenkezője is bebizonyítható** ezen irományok és koholmányok alapján. Nem csak a dokumentumok, hanem az emberek hitelességének a kérdése is tárgyalandó akkor, amikor közzéteszünk ilyen dokumentumokat.

A kutatás során kikristályosodott előttem, hogy a jövőben szükség lenne egy olyan könyvre, amely a titkosszolgálatnak az erdélyi magyar irodalomra való ráhatását elemzi. Ez a hatás jelentős volt, Szilágyi Domokos öngyilkossága is ezzel magyarázható. Ezzel újszerű perspektívát lehet nyitni a diktatúra természetrajzáról és az antiszemitizmusról is. Egy ilyen kötet az esztétikum létrejöttéhez szolgáltatna életszerű adatokat, amelyek még az oktatásban is bevezethetők, hogy közelebb hozzák a fiatalokhoz az irodalmat. A titkosszolgálatról már sokan írtak (Cs. Gyimesi Éva a *Szem a lácban* kötetet Könczei Csilla szekus-blogot, Kántor Lajos már említett tanulmányt, Benkő Samu Csögör Lajosról, Dávid Gyula az 56-os eseményekről, Szécsi Antal Borbáth Károlyról stb.), ám szükséges egy egységes láttatás, mert nem tudjuk, hogy kiket befolyásoltak, kik voltak a haszonélvezői, milyen művek születtek ebből és mi nem. Ugyanígy hasznos lenne a jövőben a másik romániai nemzetiség, a németről

²⁴ 57. kötet, 6 laptól.

keletkezett dokumentumokkal való összevetés annál is inkább, mert már sok ilyen jellegű könyv keletkezett.²⁵

-

Budapest, 2018. december 5.

Tisztelettel

Balogh F. András
1147 Budapest, Gervay u. 93/a
Tel: 06 30 2806308
balogh.f.andras@btk.elte.hu

²⁵ A bibliográfiai adatok felsorolása nélkül csak az általam tanulmányozott szerzőket említem fontossági sorrendben: Herta Müller, Johann Lippert, Laura Laza, Stefan Sienerth, Joachim von Puttkamer, Ulrich A. Wien, Florian Kühner-Wielach, Michaela Nowotnick, Michael Markel, Karl-Heinz Brenndörfer, Wilfried Heller.